

ROSA BIRULES I PONS

Gènere i pobresa.

Introducció

La historiografia britànica, capdavantera en la recerca sobre pobresa, ha influït enormement en el procés de conceptualització i de quantificació de la pobresa. A l'Estat Espanyol aquesta influència no ha estat sempre directa sinó també a través d'autors americans o francesos. Podem dir que aquest país no té una tradició pròpia d'estudis de pobresa -com al Regne Unit- on es publiquen estadístiques oficials sobre el tema. Si bé hi ha hagut una evolució innegable, aquesta és insuficient. Només hem de pensar que l'informe Foessa (1970) -per introduir ja el tema de la desigualtat sexual- tenia dos qüestionaris, un pel cap de família..., l'altre per la mestressa de casa!

M'estic referint aquí a la pobresa dels països anomenats desenvolupats. Sovint, el concepte de pobresa emprat és relatiu. És pobre la persona o grup que viu per sota la mitjana d'ingressos en una societat i temps determinat. La pobresa és entesa com un fenomen multidimensional, d'aquí que els enfocaments econòmics es complementin amb indicadors socials relatius a les condicions de vida, possessió de béns etc.

El gruix d'estudis sobre la pobresa al Regne Unit ha estat recentment posat en qüestió des d'una perspectiva feminista. C. Glendinning i J.

Millar (1989)¹ són les autores de la crítica més global i sistemàtica dels estudis de pobresa. El seu treball ha estat decisiu a l'hora d'incloure les desigualtats sexuals en el debat general sobre pobresa. És per això que em centro en aquestes autores britàniques si bé també em referiré a la crítica feminista al nostre país, especialment en el marc del *Tribunal sobre Mujer y Pobreza en la CEE* organitzat per la Xarxa de Dones d'Europa (ENOW)² per ser específica sobre el tema.

La meua intenció és presentar aquesta crítica -desenvolupada en tres grans esferes- i aplicar-la a la manera en què es fa recerca sobre la pobresa a l'Estat Espanyol per tal de veure si és pertinent en aquest cas i fins a quin punt ho és. Per això he triat dos treballs realitzats a Catalunya els anys 80. El primer és una explotació de l'Enquesta Metropolitana de Barcelona (1984-5): *La pobresa a l'Àrea Metropolitana* de F. Miguélez i P. López³ (1986). El segon, finançat per la Generalitat i la CEE, el va dur a terme el Gabinet d'Estudis Socials⁴ (GES) de Barcelona (1988) i llur demarcació territorial és Catalunya. Aquest segon treball forma part d'un estudi coordinat per H. Deleek et al (1992)⁵ sobre pobresa i l'adequació i funció distribuïdora de la seguretat social a set països europeus.

En aquestes pàgines argumentaré a favor de la introducció de la dimensió gènere en la recerca, assenyalant que l'accés als recursos (de la llar, del mercat de treball i de l'estat de benestar) és un procés sexual a la nostra societat. A partir dels estudis feministes en aquest camp -que jo entenc han d'estar en diàleg permanent amb els debats més generals dels moviments feministes- i de l'anàlisi d'aquests dos treballs espero que es puguin extreure algunes consideracions útils per tal d'explorar una metodologia que respongui a una nova concepció de la pobresa que parteix de la desigualtat sexual.

La crítica de Glendinning i Millar.

El 1987 el *Journal of Social Policy* va dedicar un número a la defini-

ció de pobresa i la manera de quantificar-la. El 1989, a la mateixa publicació, C. Glendinning i J. Millar van expressar la seva sorpresa perquè les desigualtats degudes al gènere pel que fa a les causes, mesura i significat de la pobresa no van ser considerades.

En comptes de cobrir aquest buit, però, varen manifestar que les dones no podien simplement ser afegides als marcs teòrics ja existents. En el seu treball doncs, varen començar per revisar les dades, ben aclaparadores per cert, que mostren el desavantatge econòmic de les dones respecte als homes que malgrat tot passa desapercbut en el gruix de les investigacions. Van centrar el seu article en la necessitat d'introduir la dimensió gènere en els estudis de pobresa. I això, diuen, va més enllà de simplement produir informació estadística desagregada. Cal estudiar els processos que intervenen i donen forma a les relacions de les dones amb les tres grans esferes: la llar o família, el mercat de treball i l'estat de benestar. En aquestes tres grans esferes es produeix una interacció que manté i perpetua el desavantatge econòmic de la dona. El marc teòric dels estudis de pobresa, mantenen les autores, no és apropiat ni suficient a l'hora de descriure les experiències de les dones.

La unitat d'anàlisi.

Bé doncs, però quin és aquest marc teòric que és insuficient? A quins estudis va dirigida aquesta crítica?

En el Regne Unit almenys, aquests estudis treballen amb estadístiques oficials com les de «Low Income», «Family Expenditure Survey» o «Household below Average Income Survey» que no publiquen dades per sexe. Però tal com veurem després això és tan necessari com insuficient, no només per utilitzar la variable sexe els estudis deixen de ser sexistes.

També tenen en comú aquests estudis que la unitat de la qual es recull la informació és la llar o família. Glendinning i Millar senyalen que aquesta elecció es basa en els següents supòsits:

- els recursos a la llar es comparteixen més o menys igualitàriament
- el consum d'aquests recursos i les condicions de vida dels membres integrants de la unitat són també iguals.
- les condicions de vida són determinades pels ingressos i altres recursos (ex. vivenda) i no per la manera en que aquests recursos es generen i administren.

El fet que es produeixin certes transferències a la llar ha portat a molts investigadors i a algunes investigadores «a ignorar l'estructura desigual de les relacions econòmiques entre els homes i les dones» (Glendinning i Millar, 1989, p. 375). Tal com diu A. Sen (1984)⁶ l'ús de la llar com a unitat d'estudi sense tenir en compte les implicacions suara esmentades vol dir que el cap de família representa els interessos de tots els membres de la llar.⁷ És a dir, no hi ha conflictes d'interès, les llars i famílies es basen en el consens en comptes del conflicte. D'aquí que una persona només pugui ser pobre si viu a una llar pobre. Igualment en una llar no-pobre no pot haver-hi una persona pobre.

L'Enquesta Metropolitana (1986) tria com a unitat d'estudi l'individu, si bé la informació recollida és relativa a la llar. Contràriament, el treball de la pobresa a Catalunya tria la llar representada pel seu cap de família. El cap de família és l'home principal, només ho serà un altre membre de la llar en cas de no haver-hi homes o en casos especials (les entrevistes varen ser contestades bàsicament per dones, però). Les dones només apareixen a l'enquesta quan són caps de família doncs, i aquestes llars són les que córren el major risc de pobresa segons tots els índex utilitzats⁸. Com no es fa una anàlisi del que tenen en comú aquestes dones hem d'entendre que la seva pobresa és deguda al sexe i no al gènere⁹. És a dir, ignora els processos socio-econòmics construïts sobre la diferència sexual. Malauradament no s'especifiquen les variables com lloc de naixement, nivell educatiu, estat civil, etc. tal com es fa pels caps de família (home, hem de creure) ja que totes les dones cauen en un altre compartiment. Això implica, per exemple, que les diferències entre dones vídues, separades, divorciades, etc. no es puguin apreciar. L'informe del *Tribunal sobre Mujer*

y *Pobreza* denunciava la situació especialment misèrrima de separades i divorciades.

Potser la popularització de la «feminització de la pobresa» ha fet que el sexe del cap de família s'inclouï com a rellevant. Scott (1984)¹⁰ va usar aquest terme per referir-se a l'augment de llars monoparentals amb cap de família dona i al fet que aquestes constitueixen una proporció cada cop més alta de les llars pobres. No m'estendré més sobre això però aquest és un terme que no és acceptat ni entès sense problemes tant als EEUU com a Europa. Sembla implícit en el terme que la pobresa de la dona té quelcom de nou, de recent, però tal com la ENOW i Glendinning i Millar apunten, la pobresa de les dones no té res de nou, l'únic fenomen més recent és la lluita per fer-la manifesta així com la presa de consciència. J. Brewer (1987)¹¹ critica l'èmfasi en les famílies monoparentals perquè ignora la pobresa de les dones que viuen a llars amb cap de família home. Es refereix especialment a la pobresa que pateixen les famílies biparentals de les comunitats hispanes o negres degut a la discriminació. El que podria ser realitat per algunes famílies blanques (l'*home-breadwinner*) està lluny de ser possible per les negres. D'aquí que la feminització de la pobresa s'emmarca en un discurs liberal que atropella les diferències.

Reduir l'aparició de les dones en la recerca sobre pobresa a les cap de família, en certa manera reforça la idea que és la desestructuració de la família la que crea la pobresa femenina¹². Contràriament, és «la exclusiva orientación de su capacidad y disponibilidad hacia la familia en los mejores años de la vida lo que empuja inexorablemente a las mujeres a un empobrecimiento progresivo que hace crisis al menor incidente». (Informe español en *Tribunal...* p. 153). És el que s'ha anomenat la *pobresa oculta de la dependència*.

La llar, entrem-hi?

En aquest apartat analitzaré la crítica de C. Glendinning i J. Millar

referint-me a la literatura britànica sobre el tema. És en aquest terreny, el «privat», on la recerca feminista britànica ha obert un camp d'investigació i de batalla molt important, tant per innovador com per desmitificador. Al mateix temps veuré com es comporten els dos estudis catalans al respecte.

Tractant d'obrir la «caixa negra» que representa la llar veuré els següents capítols:

- a. control i administració dels recursos
- b. consum dels recursos
- c. treball domèstic i treball pagat a casa
- d. cura dels nens i d'altres membres de la llar
- e. la composició de les llars
- f. la importància del temps

a. Control i administració dels recursos

Glendinning i Millar argumenten que habitualment els homes aporten a la llar una quantitat de diners més gran que les dones tant a través del mercat de treball com de l'estat de benestar i per tant tendeixen a exercir un control major sobre aquests recursos que altres membres de la llar. Aquest, però, no és un tema nou, ja l'any 1952, Young¹³ dedicà un article al tema de la desigualtat en la distribució dels recursos a la llar. Rowntree (pioner en els estudis de pobresa) va reconèixer que mesurar la pobresa en base als ingressos portava a una subestimació de la mateixa ja que molts marits es quedaven una quantitat pel seu ús personal. Young insisteix en la incoherència de considerar la família com una unitat pel que fa al consum quan no pot ser considerada una unitat pel que fa a l'obtenció d'ingressos.

Al Regne Unit s'han fet abundants estudis sobre el tema, intentat d'esbrinar què és el que passa en el si de les famílies.

H. Land¹⁴ (1969), per exemple, posa l'accent en el control i l'accés

directe als recursos. Estableix la relació entre control, administració i gènere en el nivell de vida resultant. Per control s'entén la comanda dels recursos, per l'administració, la distribució i despesa dels ingressos *disponibles*.

Aquesta mateixa autora¹⁵ (1980) identifica el «salari familiar» com a factor que empitjora la situació de la dona perquè respon a la concepció que la dona és econòmicament dependent de l'home i per tant redueix les seves possibilitats d'obtenir ingressos decents del mercat de treball. Els ingressos de la dona són vistos com a complementaris als de l'home i la seva activitat assalariada com secundària a la domèstica que és la seva pròpia i principal. La dependència econòmica de les dones queda així *naturalitzada*¹⁶. «La mujer es desvalida, en general, porque depende de la ayuda del marido. Estas relaciones no son patológicas, pero a un niño que está en un orfanato o a una mujer que queda sin medio de ayuda por prisión de su marido se les dice que son desvalidos en el sentido patológico de la expresión. [...] el desvalimiento, es la dependencia por vía no natural, sea ésta familiar o societaria».

H. Peemans-Poullet¹⁷ ho resum de la següent manera: «Las mujeres entierran su capital de partida en el matrimonio». Malgrat tot, com H. Land recorda, el salari familiar mai va ser una realitat completa per la classe treballadora i les dones varen continuar treballant també fora de casa o a casa per compte d'altri.

H. Joshi (1987)¹⁸ trobà que mares soles deien estar en millor posició econòmica d'ençà que no conviuen amb els seus companys, encara que disposaven de menys diners, perquè es veien lliures de les tensions entre administració i control.

Homer et al. (1984)¹⁹ varen entrevistar un grup de dones maltractades que vivien a una casa d'acollida a Cleveland i van trobar que hi havia una forta associació entre violència física i un control rigorós de les finances per part de l'home. Moltes (55%) deien disposar de més diners malgrat viure de l'equivalent de les Rendes Mímines

d'Inserció (Income Support) que quan vivien amb els seus companys o marits. El 22% d'aquest grup no havien tingut cap mena d'accés als diners mentre durà la convivència.

Pahl (1988 i 89)²⁰ estudia els diferents sistemes d'assignació, control i administració dels diners i troba que l'associació diners-estatus i poder que reconeixem a l'esfera pública es manté intacta a la privada. Qui guanya els diners i qui els controla determina la quantitat que es dedica a les despeses de casa. És més probable que els diners que guanya la dona es gastin en menjar i despeses quotidianes que no pas els de l'home.²¹ Resulta paradoxal, doncs, que els diners que aporta la dona es vegin com perifèrics. Observà també que quan les parelles porten les finances conjuntament el capítol de despeses comunes de la llar augmentava.

C. Vogler (1989)²² va fer un estudi amb una mostra de 1.200 llars on hi vivien parelles que varen ser entrevistades separatament. Va trobar que només el 20% de les llars compartia les decisions i els recursos igualitàriament.

Per als dos estudis mencionats aquest tema és absolutament aliè. Val a dir però que informació relativa a les contribucions monetàries dels diversos membres de la llar varen ser obtinguts en els dos estudis. Pel que fa a l'EM'85 tenim la sort de poder confrontar o encarar les dades globals de la monografia sobre pobresa amb les més específiques publicades en la monografia sobre la situació de les dones a l'Àrea²³ (el 52% de les dones no tenien cap mena d'ingressos independents). Ambdós estudis ignoren les diferències de gènere en l'accés, control i administració dels recursos.

El paper de l'home «proveïdor» tendeix a legitimitzar la desigual distribució i ús dels recursos a la llar. Pahl (1988) considera la dependència econòmica de la dona com la causa principal de la pobresa de la dona. Tanmateix, «s'espera de les persones que depenen que mostrin una certa deferència cap a qui les manté» (p. 209). Aquesta deferència pot accentuar la desigualtat entre els qui

guanyen i les qui no. La posició de la dona no només depèn de la seva contribució monetària a la llar sinó també d'aquesta ideologia de la dependència.

b. Consum dels recursos

La diferenciació entre el control dels recursos i el consum dels mateixos és força artificial, ja que són dos conceptes que estan entrelligats. De tota manera, en aquest apartat em concentraré en les conseqüències de les desigualtats del poder pel que fa al consum a la llar.

La recerca sobre pobresa que s'ha basat en el consum en comptes dels ingressos ha estat denunciada per les mateixes raons: no tots els membres de la llar se'n beneficien per igual. Estudis sobre el consum d'aliments (Pahl, 1989, p.43) varen descobrir que «al segle XIX les dones de classe treballadora estaven pitjor alimentades que els homes». Estudis més recents, també al Regne Unit, confirmen aquesta tendència: Charles i Kerr (1987)²⁴ fan notar el lligam entre el consum de certs aliments i l'estatus i el poder. Aquesta desigualtat es manté a tots els nivells de renda. Varen notar que si bé les dones quasi sempre eren les que compraven i cuinaven, i també se sentien responsables dels menjars, aquesta posició no les feia sentir amb més poder. El que és més, va resultar que els aliments es corresponien jeràrquicament en termes d'estatus i poder i que la distribució a la llar depenia de la posició dels membres de la llar en aquesta escala. Els homes consumeixen més aliments i begudes de qualitat que les dones. Els nens en consumeixen menys sovint que els adults. També trobaren que la distribució d'aliments depenia de l'edat i el gènere en l'estructura ocupacional. Aquestes desigualtats, que varien entre llars, semblen tipificar totes les llars quan les dones i els fills i filles són econòmicament depenents dels homes/pares. Les dones tendeixen a subordinar els seus interessos als dels marits i criatures.

Més del 50% de les mares que H. Graham²⁵ (1987) va estudiar van confessar economitjar amb la seva pròpia dieta quan els diners no

arribaven; entre famílies amb rendes altes només una cinquena part ho feia. Aquelles que no cuinaven per la parella trobaven més fàcil d'aplicar aquesta forma d'estalvi.

No és només menjar i beguda el que no es comparteix igualitàriament: roba, transport, ús d'estufa, etc. reproduïxen les desigualtats.

El mateix es pot dir dels béns de consum i els serveis que acostumen a completar els estudis de pobresa. Glendinning i Millar qüestionen la idea («la rentadora d'*ella* i el cotxe d'*ell*»)²⁶ que aquests milloren el nivell de vida de tothom a la llar ja que tots els membres es beneficien per un igual. L'ús de l'espai no escapa tampoc en aquest ús diferencial. Per exemple, la monografia de l'EM'85 utilitza l'indicador de tenir una habitació estudi per tal de veure el nivell de benestar de la família, sembla clar que aquesta habitació no beneficiarà tots els membres per igual, tal i com senyalà H. Land (1983)²⁷ tot parlant dels béns d'ús «col·lectiu». Ni el repòs dels diferents membres de la llar és respectat per igual.

El treball coordinat per Deleeck inclou una llista de (8) béns com a indicadors de nivell de vida. Catalunya, sorprenentment, ostenta el major índex de possessió de tots els països. No es dona cap mena de justificació per l'elecció i valoració dels béns el que em porta a dubtar de l'adequació i validesa d'aquest recompte. El mateix es produeix en l'altre estudi.

L'EM'90²⁸ tot comentant sobre l'increment de béns a les llars en comparació amb l'enquesta anterior fa notar que aquests són els que no es corresponen amb els destinats al treball domèstic. «...hi ha un major increment dels béns dedicats a l'oci i la cultura de la llar que no pas dels destinats a donar suport al treball domèstic. [...] els quals socialment són vistos com a no necessaris degut a la no visibilitat o fins i tot a la negació de l'existència d'aquest tipus de treball» (p.123). L'estudi desvetlla la idea homogeneïtzadora del tractament del consum en el gruix d'aquests estudis.

L'estudi comparatiu coordinat per Deleeck et al. reconeix que: «La qüestió crucial en la recerca sobre la pobresa és saber fins a quin punt tots els membres de la llar tenen el mateix nivell de benestar econòmic» (p. 7). Desgraciadament, però, aquesta no és una qüestió crucial a l'estudi...

En aquesta mateixa línia Glendinning i Millar critiquen el concepte de pobresa obtingut per consens (el que es percep com necessari) de Mack and Lansley²⁹ (1985) per ser insensible a les desigualtats sexuals entre altres i per tant reproduir-les.

c. Treball domèstic i treball pagat a casa

El treball productiu domèstic és invisible en els estudis de pobresa i només acostuma a aparèixer en un sentit negatiu i crític en aquelles manifestacions que culpen els i les pobres de ser-ho degut a llur negligència.

D. Piachaud³⁰ (1987) argumenta que el tractament del temps i la producció domèstica han estat deixats de banda en les definicions de pobresa. No és el mateix comprar, posem per cas, patates pelades i tallades a punt de ser fregides, que anar a comprar-les i fer la feina. Quan es calculen els ingressos necessaris per viure, aquest càlcul es fa o bé considerant que es disposa del temps i l'habilitat per cuinar, etc. o bé dels diners per comprar aquests serveis, encara que ben sovint aquestes implicacions no es fan explícites. Tampoc s'hi fan les referents a si s'espera la mateixa dedicació personal en la generació de recursos d'una persona aturada i d'una ocupada, que passa amb les persones amb discapacitacions o malaltes. Això mateix és aplicable a qui camina o agafa l'autobús, etc. es fa de tot punt necessari valorar els costos i l'oportunitat de desenvolupar aquests tipus de feina.

La permanència de la tradicional divisió sexual del treball reforça la idea de que les dones no juguen un paper important en les economies familiars. De fet, com s'ha senyalat arreu, són les dones les que

cuiden d'altres membres de la llar (a través del treball productiu i reproductiu) i els possibiliten de concentrar-se en el treball assalariat. Tot descarregant-los del treball «informal» o no pagat, fan que els seus marits puguin indirectament, guanyar més i que la seva qualitat de vida sigui millor. Mentre el matrimoni representa empobriment per a les dones pels homes representa enriquir-se. Giendinning i Millar insisteixen en que el fet de no assignar valor econòmic al treball domèstic realitzat per les dones contribueix a que no es valori com un recurs de capital important. Les dones encara fan la major part del treball domèstic no pagat com portar la casa, cuidar dels fills i filles, marit, etc. sovint a més a més del treball assalariat. Tanmateix, aquestes tasques domèstiques donen forma al treball assalariat, el tipus d'ocupació, el salari i les prestacions de la seguretat social.

Izquierdo i del Río³¹ (1986) trobaren que a l'Àrea Metropolitana les dones eren responsables de la major part del treball domèstic en solitari (81% fan sempre la compra, cuina i neteja, el 98% de les dones s'ocupen de la roba. En la resta de casos és compartit!). De fet, les dones contribueixen més en les reparacions i arranjaments - àrea «masculina»- que no pas a l'inrevés. El 50% del homes manifestà no dedicar cap hora a les feines de casa; totes les dones hi dediquen temps (fins a 10 h. diàries). Quan hi dediquen menys hores és perquè tenen una assistenta, és a dir una empleada que les ajuda. És clar, això només es dona a llars amb rendes altes on el nivell de co-responsabilitat per les qüestions domèstiques és més alt. La situació laboral (l'atur p.e.) de l'home no varia aquesta situació.

C. Carrasco³² (1991) assigna un valor econòmic a les tasques realitzades a la llar i calcula que el treball que fa una dona de classe baixa (ingressos familiars inferiors a 150.000 ptes.) representaria 214.831 ptes. al mes si s'haguessin de contractar aquests serveis.

L'estudi sobre L'EMB identifica les mestresses de casa juntament amb les persones retirades i aturades com les més pobres. En el cas de les mestresses de casa assenyaia que la divisió sexual del treball representa la subordinació de les dones a la nostra societat. Malau-

radament, no segueix aquesta línia d'investigació i aquest enfocament s'abandona. L'altre treball analitzat no contempla el treball no pagat de les dones, ni la seva possible relació amb la discriminació econòmica, tan lligada amb la pobresa.

Sovint per tenir responsabilitats familiars i/o per la ideologia dominant entorn la família, algunes dones fan treballs assalariats a casa. Aquests tipus de feines es caracteritzen per ser molt mal pagades, altament precàries, de jornades laborals llarguíssimes i comporten l'aïllament i la desprotecció laboral. Aquesta és una de les formes en que la divisió sexual del treball i la ideologia que l'envolta afecta a algunes dones que així atenen a les necessitats monetàries i familiars al mateix temps sense obtenir la independència econòmica.

d. Cura dels nens i d'altres membres de la llar

Aquest és el concepte al qual es dedica més temps a la llar seguit dels menjars. Ocuparse d'assistir altres persones representa un cost tant d'oportunitat com de temps. Malgrat tot, no hi ha serveis de guarderies, llars d'ancians o malalts, per exemple, suficients per tal de cobrir les necessitats dels qui no es poden valdre independentment. La ideologia que hi ha sota és que les filles i/o les mares s'ocuparan de les persones grans i dels fills/es i marits, quan no d'altres membres de la família. Qureshi i Simons³³ (1987) argumenten que els serveis socials parteixen del fet que aquestes són responsabilitats de les dones i que de fet són les dones les que majoritàriament donen aquest tipus d'ajut si bé però no se senten lliures per negar-s'hi. D. Piachaud³⁴ (1984), que ha calculat el mínim d'hores (50 h.) necessàries per tenir cura d'un nen a la setmana, assenyala que el preu és molt alt i hauria d'haver-hi un servei públic i gratuït per a tothom, tant si s'està a l'atur com si es té un lloc de treball.

Joshi (1987) es centra en la pèrdua d'ingressos que resulta de dedicar-se a la cura (no pagada) d'altres persones. El seu punt de partida és que quasi totes les dones han de fer aquest tipus de feina en algun moment de la seva vida i això té uns efectes decisius i

permanents. «Els diners que les dones deixen de guanyar són una part crucial del cost d'oportunitat del seu treball no pagat i de les discriminacions que es reforcen mútuament en el mercat del treball.» (p.112). Al Regne Unit 9 de cada 10 famílies monoparentals estan formades per dones i per a elles haver de pagar guarderies d'un sol sou (sovint molt baix) és especialment difícil. Al Regne Unit, les dones amb criatures petites, i les casades també tendeixen a treballar mitja jornada per tal de cuidar dels seus marits i mainada. Les conseqüències no són només econòmiques i professionals sinó també d'aïllament i pèrdua d'autoestima. Les dones amb responsabilitats familiars veuen la seva mobilitat altament afectada i això incideix en les seves oportunitats, sou i tipus de feina. Promoció, formació, etc. són rarament a l'abast de treballadores a mitja jornada. Evidentment, els resultats d'això es continuaran sentint després de la jubilació, en forma de pensions -quan pertoquen- de misèria. «El tractament desigual al mercat de treball ajuda a perpetuar les desigualtats sexuals a la llar, ja que el cost d'oportunitat dels homes ocupant-se de les necessitats de les altres persones de la llar seria més alt que el de les dones» (p. 130).

Aquests efectes es fan sentir en totes les dones degut a la maternitat potencial, o responsabilitat pels parents malalts o amb discapacitacions, etc. H. Joshi³⁵ (1991) suggereix que per tal de redreçar la discriminació sexual en el mercat del treball s'han de prendre mesures de recolzament de les mares treballadores assalariades i materialitzar una idea de paternitat/maternitat més igualitària. Això representa implementar polítiques tant pel que fa a «l'empresariat com als sindicats, l'educació, la formació professional, el transport, la salut, els serveis socials, els impostos i les pensions, per començar» (p. 191).

Segons Graham les persones que tenen cura de les seves famílies es troben en una posició força peculiar: la seva dependència econòmica és deguda a la dependència d'altres persones. La dependència econòmica és el preu d'aquesta responsabilitat i està associada amb la pobresa. Aquesta qüestió la va introduir H. Land³⁶

(1976) quan es preguntava si les dones eren les mantigudes o les qui «mantenen». J. Hammer i Statham³⁷ (1988) indiquen però que la dependència a l'inrevés és normalment invisible, ja que les dones són retratades com dependents dels homes.

e. La composició de la llar

No em referiré aquí als diferents tipus de llar sinó a la contingència o incontingència de les diferents agrupacions. La formació de grups de convivència és qüestió d'elecció però també de necessitat i es fa difícil destortolligar aquests dos factors (Piachaud,1987). Si bé les preferències són importants cal saber el què és conseqüència de la pobresa del què és merament una circumstància afegida. Piachaud indica que la manera de quantificar la pobresa que no té en compte els canvis en les unitats de convivència és poc coherent o no permet les comparacions en el cicle de la vida.

Hauríem de trobar una manera de mirar la pobresa individualment encara que en el si de la llar. Perquè la nostra experiència ens diu que les persones són les que experimenten la pobresa. Moltes vegades la convivència enmascara situacions de pobresa o almenys les oculta. Curiosament però, aquest és un tema al que s'ha fet referència especialment des de la perspectiva dels ancians i dels fill/es convivint amb els pares. El fet que moltes dones que viuen en parella no podrien viure independentment no sembla merèixer l'atenció. Un estudi realitzat a Euskadi (1987) presenta, molt innovadorament els resultats d'una recerca encaminada a mostrar com molts i moltes joves viuen a la casa familiar perquè no fer-ho, en el millor dels casos, és a dir, si s'ho poguessin permetre, els suposaria una gran pèrdua de nivell de vida. L'estudi és progressista ja que considera el cas que tots i totes haguessin o no expressat la seva voluntat d'independitzar-se. Aquest enfoc en la matèria, altament interessant, per desgràcia no inclou les parelles heterosexuales. Hem de deduir doncs que aquesta unitat de convivència és «natural» i per tant la possible dependència econòmica no problemàtica? Aquest oblit és especialmet important perquè sabem que la violència contra

les dones on es produeix més freqüentment és en el si de la llar.

Pel que fa a les persones grans, en una època on cada cop més les famílies es nuclearitzen ens trobem que aquests formen una part molt important de les llars unipersonals i de les llars amb rendes baixes. Segons l'EM'85 i el volum dedicat a la població vella, un terç viu a llars que no superen les 500.000 ptes. anuals. Tal com es fa notar en els dos estudis, a les llars amb les rendes més baixes on viu més d'una generació, sovint l'únic ingrés regular és la pensió de la persona gran de la llar. Això mostra la contradicció entre la idea que aquestes persones són més aviat una càrrega i el fet que en els casos més extrems són les seves pensions les que ajuden a la família a sobreviure. Tots dos treballs coincideixen en identificar les persones grans com un grup d'alt risc de pobresa. Malauradament, la composició d'aquest grup (i per tant les causes específiques i mesures a prendre) no es fa explícita. Aquesta vegada és la monografia sobre aquest grup la que ens permet saber de qui estem parlant³⁸. A l'any 1985 aquest grup +60 estava compost per un 43,7% d'homes i un 56,3% de dones. Entre els/les +70 dos terços del total són dones (*Tribunal* p. 50).

La llibertat de viure en solitari o amb altres persones és una qüestió especialment rellevant per les dones a causa de la discriminació econòmica. La «naturalització» de la dependència econòmica de la dona encobreix casos de pobresa greu. L'informe de la Asociación de Mujeres Separadas y Divorciadas de Madrid fa referència al cas de moltes dones que sol·liciten informació i recolzament per separar-se dels seus marits, però moltes no arriben a fer-ho ni a resoldre els seus problemes «...en parte por los condicionamientos culturales internalizados pero sobre todo por su incapacidad para obtener medios de subsistencia propios si llegaran a hacerlo» (*Tribunal*, p.26).

En els dos estudis analitzats aquesta qüestió no es considera si bé ambdós disposen de suficients dades per tal d'almenys, cridar l'atenció sobre el tema.

f. La importància del temps

A tota definició de pobresa hi trobem implícitament una dimensió temporal tal com ja hem vist en l'apartat c. El temps és un recurs fonamental que va lligat a l'actual divisió sexual del treball. Al temps, a l'igual que a les feines domèstiques i d'atenció a d'altres membres de la llar, no se l'hi assigna un valor econòmic i aquest és un problema metodològic que s'ha d'afrontar. Glendinning i Millar reivindiquen les dimensions temporals que han d'incorporar-se en els estudis de pobresa perquè determinin el nivell de vida .

1. El temps és una variable en la generació de recursos. Per obtenir un mateix salari uns i unes han d'invertir un nombre diferent d'hores.

2. Un cop obtinguts aquests recursos o diners, les dones entren molt més temps en la generació i administració de recursos (fer el menjar, repassar la roba, anar a comprar...). Són les dones les qui normalment s'ocupen de treure el màxim profit dels recursos existents. En els casos de llars amb rentes baixes o baixos ingressos disponibles això és de vital importància. Hi ha també el temps de les dones dedicat a tenir cura d'altres.

El seu treball i el seu temps millora les condicions de vida de tots els membres de la llar. En canvi, el cost d'oportunitat que representa aquest temps és pagat només per la dona (restriccions al mercat de treball, sous i pensions baixes...). Segons C. Carrasco de les 93,37 hores de treball domèstic setmanals la dona en fa 54,62.

Joshi ha calculat els diners que una dona perd o deixa de guanyar per interrompre la seva activitat assalariada a fi de tenir cura de la família. Les desigualtats en relació al mercat de treball ajuden a perpetuar les desigualtats a la llar. El sistema de pensions contributives i no contributives tendeix a reflectir les mateixes desigualtats., ja que aquest és un sistema creat a partir d'un model masculí d'ocupació continuada. Les RMI, per exemple, no són individuals sinó agregades, etc.

3. Un altre aspecte temporal que les autores voldrien veure incorporat és l'ampliació de la demarcació temporal dels estudis de pobresa. Elles mantenen que les dones són més susceptibles de ser pobres que els homes al llarg del cicle de la vida (mares soles, dones grans...) i de ser-ho a llarg termini perquè tenen menys possibilitats de sortir de la pobresa. Els estudis de panel poden ser una eina per tal de veure si la seva tesi és encertada.

El primer dels dos treballs analitzats té en compte l'ús del temps així com del territori, de l'associacionisme, etc. però les dones no en són una categoria. Pobres, intermedis i acomodats són de nou les úniques variables. L'ús diferencial del temps per homes i dones resta doncs en l'oblit. El segon dels treballs estudia també alguna dimensió temporal com el lleure, però una vegada més, és la família com a bloc homogeni l'objecte de l'estudi. Aquesta enquesta però va ser concebuda per tal d'ésser repetida, i així es va fer en la majoria dels països. Degut a que Catalunya es va afegir a l'estudi posteriorment no va ser possible fer una segona onada.

La dona i el mercat de treball

El paper de l'home «proveïdor» tendeix a legitimitzar la desigual distribució i ús dels recursos. Al mateix temps tendeix a alliberar a l'home de les tasques domèstiques i de la cura de persones a càrrec. D'aquesta manera es crea la dependència econòmica de la dona i la ideologia que legitima la diferència d'oportunitats al mercat de treball i de retruc en relació a l'estat de benestar.

Segons Glendinning i Millar la divisió sexual del treball fa que el treball assalariat de la dona sigui considerat secundari ja que el principal és el domèstic. El treball pagat doncs, s'haurà d'organitzar a partir de les necessitats familiars. A més a més, el treball pagat de la dona es veu com a complementari del principal, el de l'home. «Aquesta construcció de les dones com a treballadores complementàries és crucial per entendre com els nous tipus d'ocupació han creat les seves pròpies formes de pobresa» (p.373). Es tracta de

feines precàries, mal pagades, sovint a temps parcial i és clar, això afecta de passada les possibilitats de formació i promoció. «Així, ens trobem amb la paradoxa que el sou que les dones obtenen de la seva feina pagada ajuda a evitar la pobresa de la família (i la manca de vivenda), però no la seva pobresa individual» (p.373).

En una publicació recent, Glendinning i Millar³⁹ (1992) denuncien que a la Gran Bretanya, només 6 de cada 10 dones assalariades tenen dret a permís de maternitat i per tant a tornar a la feina després del part. Però això no és només amb els riscos més específics de la dona, per malaltia, atur i jubilació, les dones tenen menys cobertura de la seguretat social que els homes que treballen a jornada completa. Les dones acostumen a estar concentrades en el segment més marginal del mercat de treball. La desregularització del mercat de treball, la privatització de certs serveis i l'èmfasi en les obligacions de les famílies han fet empitjorar la situació de les dones notablement.

La discriminació que les dones pateixen en el mercat de treball ha estat identificada tant al Regne Unit com a l'Estat Espanyol com una de les causes principals de la pobresa de les dones. El percentatge de dones actives laborals el 1987 era el 21,2% (Eurostat), el més baix d'Europa. La proporció de dones de la classe mitja i alta que treballen fora de casa és més alta que no pas les de la classe treballadora. S'hauria d'estudiar, però, el treball submergit de moltes d'aquestes dones. La raó l'hem de buscar en l'educació, mentre que el 50% d'analfabetes o quasi analfabetes són mestresses de casa, 8 de cada 10 titulades superiors s'han incorporat al mercat de treball. Les dones que pertanyen als grups socio-econòmic alts dupliquen el percentatge de titulacions dels homes del seu mateix grup. Per a les dones, l'educació és més determinant que per als homes⁴⁰.

Segons la monografia de la pobresa a l'Àrea Metropolitana, tal com era d'esperar, les llars de classe treballadora tenen sis vegades més possibilitats de ser pobres que les que no en són. La classe social és una variable importantíssima que determina les probabilitats de ser pobre i el mercat de treball és instrumental per tal de perpetuar les

desavantatges de classe. Per les dones de classe mitjana, el sector públic ofereix més possibilitats que el privat (Izquierdo i del Río, 1986). El rol de mestressa de casa, l'edat i l'educació (relacionat amb l'edat) marquen la relació de les dones amb el mercat de treball. Moltes dones casades i amb fills deixen de treballar fora de casa perquè no poden fer-se càrrec de totes les obligacions (la doble jornada) i per la ideologia «familista» que el lloc de la dona és a casa cuidant de tots els membres de la família i el de l'home és el de proveir-los. Sembla que l'objectiu d'aquesta ideologia és la *domesticació* de les dones, la reproducció social gratuïta i la dependència econòmica de les dones. Les dones són més presents al mercat de treball entre els 20-29 anys (63,11%) després, la seva presència baixa molt considerablement. El 1990, 84,8% de dones solteres de 30-34 anys treballaven fora de casa en comparació al 49,15% de dones casades. En canvi pels homes el procés es dona invertit: això mostra com el matrimoni per a moltes dones representa una pèrdua d'ingressos independents, causada pel seu rol dins la família mentre que pels homes representa una millora.

Segons F. Miguélez i P. López, les persones pobres tenen moltes més possibilitats d'ésser ocupades en feines temporals i precàries i estableix la relació entre la segmentació del mercat de treball i la pobresa. El treball irregular afecta molt més a les dones que als homes (42% de dones en comparació al 19% d'homes el 1988) (*Tribunal* p. 81). Malauradament, només es fa una referència entre parèntesi a la situació de les dones. De fet, al llarg de l'estudi es produeix una *guetització* perquè les dones són considerades només en tant que caps de família (p. 24). S'anomena la dona també en l'apartat «Pobresa i divisió sexual» i en l'apartat «Pobresa derivada de debilitat social». Ambdós casos es caracteritzen per ser breus comentaris sobre la divisió sexual del treball que posen a les dones en una situació dèbil en la societat (p. 31). No cal doncs, aturar-se a veure quina és la situació de la dona en el mercat de treball perquè ja s'accepta que aquesta està en una posició subordinada. El mateix passa quan es parla de pobresa relacionada amb l'edat, es fa referència a la debilitat social (es refereix també a les dones) però

ens quedem sense saber que són precisament les dones les que estan sobrerrepresentades entre les persones grans i especialment de +70 anys. Les variables independents que s'usen són pobres, intermedis i acomodats i per tant no sabem la composició dels grups. Una vegada més la informació emmascara la realitat.

Pel que fa al treball realitzat pel GES, en relació al mercat de treball, la dona només és present en tant que cap de família. No es fa un tractament diferent del cas de la dona atès que la seva situació és estructuralment diferent de la dels homes.

La monografia sobre pobresa de l'EM'85 destaca que els caps de família estan protegits de l'atur en major grau que la resta de treballadors i treballadores; destaca també que els caps de família dona no comparteixen aquest privilegi.

Les dones i l'estat de benestar

La posició de la dona a la família i al mercat de treball es veu reflectida i reforçada en les relacions de les dones amb l'estat. Aquest és el cas del Regne Unit i l'Estat Espanyol malgrat les grans diferències en prestacions i serveis.

Glendinning i Millar mantenen que per aquelles persones que no tenen una feina pagada, les prestacions que poden rebre es basen en el model típic de treball (ininterromput) a jornada completa. Conseqüentment, les dones que deixen de treballar un temps per responsabilitats familiars o treballen a mitja jornada i guanyen menys, sovint es troben que no tenen dret a cap mena de prestació apart de les no contributives. Quan malgrat tot compleixen els requisits, el fet que cobraven poc fa que probablement les prestacions també seran més baixes que les de la majoria dels homes. El nombre de treballadores a jornada parcial a Gran Bretanya és molt més alt que aquí si bé 3/4 parts del total de treballadors/es a temps parcial són dones (*Tribunal* p. 81). Més característic del nostre mercat de treball són els contractes temporals que han augmentat al 1988 en el cas de les

dones del 18% al 26% (*Tribunal* p.81).

La cobertura de l'atur és també diferent per a homes i dones, el primer trimestre del 1988 era del 19% per les dones; el 39,3% pels homes. No cal dir que la quantia de les prestacions és més baixa.

Les dones tenen menys accés a les prestacions de jubilació per la seva dedicació al treball domèstic, l'atenció als familiars i el treball submergit i/o discontinu. Les pensions mínimes per jubilació (1990) i viudetat⁴¹ garanteixen la pobresa dels perceptors. L'estudi de la pobresa a Catalunya trobà que el percentatge de llars en el primer (82,61%) i segon (64%) dècil (les més pobres) rebien els seus ingressos de la seguretat social. El percentatge de beneficiaris entre els més pobres és més alt que als altres dècils. Si bé la majoria d'aquestes persones són molt grans, entre el 74,25% i el 84,64% treballen a l'economia submergida (p.387). Glendinning i Millar assenyalen que moltes dones no reben cap prestació; els seus marits reben un complement per la persona a càrrec (això és vàlid pel nostre cas, també). L'estat també tracta les dones -diuen- com a depenents econòmiques dels homes la qual cosa incrementa la desigualtat i la pobresa. I conclouen que els sistemes de la seguretat social estan basats en que els homes siguin els proveïdors de les dones. Joshi (1987) calcula que la pèrdua proporcional dels drets a pensions derivades del treball pagat serien fàcilment el 45% dels guanys de tota una vida.

Quan es van produir aquests dos estudis sobre pobresa no s'havien implantat les RMI però aquestes al igual que al R.U. no són individuals sinó agregades i s'ha de fer una declaració de béns conjunta. Encara que normalment són les dones les que fan les gestions a les agències d'assistència i benestar social, són majoritàriament els homes els titulars i reben una quantitat per cada persona al seu càrrec. R. Lister⁴² (1988) en el cas del R.U. manté que aquest sistema no té en compte les relacions de poder i altres qüestions entorn les decisions econòmiques a les llars. Va detectar diferències de gènere en les actituds envers les prestacions assistencials. Mentre les dones sovint

experimentaven la pobresa més severa, els seus marits no semblaven interessats en la prestació no sabem si perquè ell sabia que cobrava per sobre del límit fixat o perquè no patia tant les conseqüències de la pobresa, per exemple. No podem suposar que hi haurà consens entre la parella per demanar les RMI ja que l'home pot entendre que declarar els seus ingressos pot ser una prova de la seva inhabilitat per proveir per la seva família. R. Lister observa que hi ha també diferències segons «raça» o grup ètnic pel que fa a les sol·licituds. Per la seva experiència de racisme algunes persones desconfien de l'estat i tot defugint del seu control, no volen donar informació sobre els membres de la llar, ingressos, etc.

No cal dir que la necessitat de cobrir certs requisits com haver viscut al municipi en els darrers anys o residir legalment, moltes persones no arriben mai a tenir dret a rebre aquestes prestacions.

Pel que fa al segon cas d'estudi, sobre pobresa i adequació de la funció distributiva de la seguretat social, els resultats són escandalosos: les llars i famílies menys necessitats són les que s'emporten les prestacions més altes⁴³. Les prestacions de la seguretat social no alliberen de la pobresa a les persones i famílies que en depenen més. No haver considerat la dimensió gènere en aquest estudi fa que entre les recomanacions per sortir de la pobresa es consideri únicament l'augment de les pensions de vellesa i viduïtat. Això poc farà per totes aquelles dones que no tenen dret a cap pensió i han de recórrer a les no-contributives, si n'hi ha, que encara són més baixes.

La monografia dedicada a les dones de l'EM'85, revela que el 52% de les dones no tenen cap ingrés personal. Tal i com està organitzada la seguretat social, les possibilitats que aquestes dones tinguin accés a alguna prestació en el futur són molt reduïdes. A diferència del R.U. a l'Estat Espanyol desgraciadament, el model d'estat de benestar adoptat no és universal⁴⁴.

Tenint en compte l'apartat sobre la llar i en especial sobre l'accés i consum dels recursos, hi ha més que suficient per tal de defensar

que prestacions tal com les de fill/a a càrrec siguin pagades a la mare o a qui s'encarrega de les criatures. Així es fa a França i al Regne Unit on a més a més aquesta prestació és universal a diferència d'aquí on només hi tenen dret les llars que no superen el milió de Pta.!

Es podria dir que el treball de Glendinning i Millar analitza la situació econòmica més feble de la dona en relació a l'home, la dependència econòmica i la divisió sexual del treball i del temps. Però, tot això què té que veure amb la pobresa? Tal i com Jenkins planteja⁴⁵, això dependrà de com definim la pobresa. Si ho fem d'una manera absoluta, per exemple, que les dones tinguin menys vacances que els homes o que siguin més sovint dependents econòmicament que els homes, no és rellevant. Ara bé, si ho mirem des del punt de vista d'una definició relativa de pobresa la pertinència és més clara i si aquesta perspectiva és més dinàmica i no s'atura en el nivell de vida superficialment sinó que entén els drets individuals a uns recursos mínims garantits tal com apunten Jenkins i Atkinson, les qüestions ressenyades aquí són perfectament rellevants als estudis de pobresa. Una recent recomanació del ECOSOC⁴⁶ insisteix en el dret individual a tenir uns recursos mínims garantits.

Com ja s'ha dit, s'ha de qüestionar la dependència econòmica de les dones inclús si els recursos es distribueixen igualitàriament ja que cal preguntar-se si aquesta és la situació ideal, considerant que les parelles no duren sempre.

R. Lister lliga el concepte de ciutadania amb la qüestió de la dependència econòmica de la dona envers l'home i assenyala que l'Estat té un paper a jugar per tal de facilitar l'accés al mercat de treball i a regular els termes i condicions sota els quals les persones accedim als llocs de treball. Glendinning i Millar demanen que s'implementin polítiques que llevin part de les càrregues de responsabilitat pel treball domèstic de les dones. Això tindria una dimensió fiscal i de serveis. Aquí podríem parlar també de la vella demanda de garantir l'accés a fonts independents de recursos a les dones. Ja el 1979 el

ROW (Rights of Women) exigia que les dones fossin considerades separatament dels homes per la concessió de prestacions. Aquí les demandes del *Tribunal* van en la mateixa línia.

Conclusió

La crítica feminista de Glendinning i Millar als estudis de pobresa sembla rellevant als dos casos analitzats. En el cas de l'EM'85, que tria la persona entrevistada como a unitat d'estudi, les possibilitats metodològiques d'incloure les dones hi eren però aquesta potencialitat és infrutilitzada en la monografia. El resultat és que les dones no tenen una entitat separada. Els resultats de l'altre estudi són els mateixos si bé aquest té més coherència interna. Les dones no són objecte d'estudi i a més a més no s'identifiquen com a tals, d'aquí que la metodologia emprada no les contempli i són tractades com si fossin homes... però sense drets.

Queda clar que l'accés als recursos està estructurat segons classe, «raça» i gènere. En aquest sentit m'agradaria que la crítica de Glendinning i Millar presentés els mecanismes a través dels quals noves metodologies i qüestions epistemològiques es puguin desenvolupar en el marc de la seva crítica. Crec que el seu treball es beneficiaria del debat feminista entorn a com es produeix el coneixement, qui en pot crear, les relacions de poder-coneixement, etc. Això, al mateix temps, faria que la crítica feminista dels estudis de pobresa s'integrés en un projecte feminista més ampli. Les dones no som un grup monolític, tal i com les nostres experiències ens ensenyen.

Cal desenvolupar una metodologia que garanteixi que la diversitat, segons classe, edat, «raça», dis/capacitació, nacionalitat, etc. sigui inclosa. Crec que hi ha molt a guanyar del reconeixement de les diferències. Els/les pobres no són un grup homogeni i passiu com de vegades es retrata i l'impacte de les actituds de la gent i de les polítiques socials són diferents per diferents grups⁴⁷. Cal que **totes** les dones (amb les seves veus)⁴⁸ siguin l'objecte dels estudis de pobresa.

notes:

1. Caroline Glendinning i Jane Millar. «Gender and Poverty». *Journal of Social Policy*, Vol. 18, 3, 1989, pp. 363-381.
2. La Xarxa de Dones de Europa denuncià que les dones formen el grup més important de pobres i en canvi no s'havia identificat com un grup de risc en els programes europeus de lluita contra la pobresa. L'any 1985 la Xarxa presentà una proposta en aquest sentit a la Comissió que va ser denegada. El 1987 rebé una petita subvenció per estudiar el tema. El 1988 es formà un tribunal que es reuní a Brussel·les on dones dels diferents estats membres varen denunciar la seva situació de pobresa. Les conclusions del Tribunal i els informes dels diferents països estan publicats conjuntament. Em referiré a ells pel títol que els agrupa: *Tribunal sobre Mujeres y Pobreza en la CE* Red Europea de Mujeres de España, 1990, amb la col·laboració de l'Instituto de la Mujer. La ENOW ha publicat també (sense data): *Demands Appendix 1*. Brussels.
3. Faustino Miguélez i Pedro López. *La pobresa a l'Àrea Metropolitana de Barcelona*, 1988, Vol. 19 de l'Enquesta Metropolitana de Barcelona 1986.
4. GES. *Pobresa, desigualtat i distribució de les rendes* Doc. VII del Mapa de la Pobresa a Catalunya, 1989.
5. H. Deleeck, K. Van den Bosch i L. De Lathouwer, eds. *Poverty and the adequacy of Social Security in the EC. A comparative analysis*. Avebury.
6. Amartya Sen. «Economics and the Family» a A. Sen ed. *Resources, Values and Development* Basil Blackwell, Oxford, 1984, p.370.
7. Dintre de la tipologia «Mujer pobre perteneciente a familia clásica biparental» B. Fernández denuncia la situació de la dona que «se diluye en la de la familia, siendo *mal* representada por el cabeza de familia: varón.» *Tribunal* p. 72.
8. S'utilitzen quatre mètodes diferents: dos de subjectius, un dissenyat pel Centre for Social Policy (CSP line), l'altre, la Subjective Poverty Line (SPL) ideada per Kapteyn entre altres; el relatiu o estadístic de la CEE que fixa el dintell de la pobresa al 50% del promig d'ingressos per llar i la línia oficial que es definida com la renda mínima garantida. Com no existien les RMI aleshores, aquest mètode no va ser aplicat a Catalunya (ni a Grècia). Per més

informació: Herman Deleeck i altres. *Poverty and the Adequacy of Social Security in the EC* Avebury, England, 1992.

9. Aquesta és una idea de C. Glendinning i J. Millar. «Poverty: the Forgotten Englishwomen. Reconstructing Research and Policy on Poverty» a Mavis MacLean i Dulcie Groves, eds. *Women's Issues and Social Policy* Routledge, 1991.

10. Hilda Scott. *Working Your Way to the Bottom. The Feminization of Poverty*. Longman, 1984.

11. Johanna Brewer. «Feminist Political Discourses. Radical versus Liberal Approaches to the Feminization of Poverty and Comparable Worth» a *Gender and Society* 1 Número 4, 1987, pp. 447-65.

12. Veure Baca Zinn. «Family, Race, and Poverty in the Eighties» *SIGNS* vol. 14 Número 4, 1989, pp. 856-874.

13. Michael Young. «Distribution of Income within the Family» a *British Journal of Sociology* 3, 1952, pp. 305-21.

14. Hilary Land. *Large Families in London* Occasional Papers on Social Administration Número 32, 1969.

15. Hilary Land. «The Family Wage» a *Feminist Review* Vol. 6, 1980, pp. 55-57.

16. Aquesta cita de Demetrio Casado, al meu entendre, il·lustra molt bé aquest punt. Prové de l'estudi sobre pobresa de Càritas Española Plan CCB, 1965, pp. 155.

17. *Tribunal* p. 234.

18. Heather Joshi. «The Cost of Caring» a Glendinnig i Millar eds., *Women and Poverty in Britain* Wheatsheaf, 1987.

19. M. Homer, A.E. Leonard i M.P. Taylor. *Private Violence, Public Shame: a Report on the Circumstances of Women Leaving Domestic Violence in Cleveland* Cleveland Refuge and Aid for Women and Children. Middlesbrough, 1984.

20. Jan Pahl. «Earning, Sharing, Spending: Married Couples and their Money»

a Walker i Parker eds., *Money Matters: Income, Wealth and Financial Welfare*. Sage Publications, 1988.

J. Pahl. *Money and Marriage*. MacMillan, 1989.

21. Això hauria d'afectar les polítiques socials, sobre tot pel que fa als destinataris més adequats de les prestacions.

22. Caroline Vogler. *Labour Market Change and Patterns of Financial Allocation within Households* The Economic and Social Research Council. The Social and Economic Life Initiative. Working Paper 12 ESRC, 1989.

23. M^aJesús Izquierdo i Olga del Río. *La desigualtat social de les dones* Vol. 18 de L'EMB. Institut d'Estudis Metropolitans, 1986.

24. Nicola Charles i Marion Kerr. «Just the Way it is: Gender and Age Differences in Family Food Consumption» a Julia Brannen i Gail Wilson eds., *Give and Take in Families* Allen & Unwin, 1987.

25. Hilary Graham. «Women's Poverty and Caring» a Glendinning i Millar eds., *Women and Poverty in Britain*.

26. C. Glendinning i J. Millar, 1989, p. 367.

27. Hilary Land. «Poverty and Gender: the distribution of Resources within families» a *Equalities and Inequalities in Family Life* Chester and Peel Academic Press London, 1983.

28. Fausto Miguélez i Teresa Torns (1990): *Treball, condicions econòmiques i formes de consum*. Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Vol.2 de l'Informe General de l'Estudi.

29. J. Mack i S. Lansley. *Poor Britain* Allen & Unwin, 1985.

30. David Piachaud. «Problems in the Definition and Measurement of Poverty» a *Journal of Social Policy* 16, 2, 1987, pp. 147-164.

31. M^aJesús Izquierdo i Olga del Río. *La desigualtat social de les dones* Vol. 18 de L'EMB. Institut d'Estudis Metropolitans.

32. Cristina Carrasco. *El trabajo deoméstico y la reproducción social* Estudios nº 28 Instituto de la Mujer Ministerio de Asuntos Sociales, 1991, p. 66.

33. Hazel Qureshi i Ken Simons. »Resources within Families: Caring for Elderly People» a *Give and Take in Families*.

34. David Piachaud. *Round about Fifty hours a Week. The Time costs of Children* CPAG, 1984

35. Heather Joshi. «Sex and Motherhood as Handicaps in the Labour Market» a McLean i Groves eds., *Woman's Issues in Social Policy* Routledge, 1991.

36. Hilary Land. «Women: Supporters or Supported» a Allen i Barker, eds., *Sexual Divisions and Society* Tavistock, 1976.

37. Jaina Hanmer i D. Statham. *Women and Social Work. Towards a Women-Centred Practice*. MacMillan Education, 1988.

38. Marina Subirats i Xavier Bonal. *Les condicions de vida de la població vella* Vol. 17 de l'Enquesta Metropolitana de Barcelona, 1986.

39. C. Glendinning i J. Millar. *Women and Poverty in the 90s* Wheatseaf, 1987.

40. Són dades de la monografia de l'EMB'1985.

41. Jubilació (1992):	amb parella dependent	individual
Pta./any		
+65 anys	742.280	630.840
-65 anys	649.530	550.550

Viudetat (1992):	
+65 anys	630.840
60-4 anys	550.550
-60 anys	420.000

F.A.S. (Fons d'Assistència Social) Aquesta és una prestació no-contributiva per persones de +68 anys (1988). Hi ha un FAS de vellesa, de malaltia i discapacitat. Les quantitats són molt inferiors. Les RMI a Catalunya representen 440.000 ptes. per al titular i hi ha increments de 6.000, 5.000 i 4.000 ptes.

mensuals per al primer, segon/tercer i quart+ dependents.

42. R. Lister: «Income Maintenance, Social Security and Women's Poverty» a *Women and Poverty: Future Developments in Research and Policy* University of Warwick.

43. La pensió mitja en el 10è dècil (el més ric) és de 67.134 ptes mentre que al primer dècil és 34.588 ptes. Més del 80% de les pensions són inferiors al S.M.I.

44. Les CC.AA., la primera el 1988, estan adoptant les RMI per tal d'alleujar els casos més flagrants de pobresa, d'acord amb les recomanacions de la CEE en aquest sentit.

45. S. Jenkins. «Poverty Measurement and the Within-Household Distribution: Agenda for Action» a *Journal of Social Policy* 20, 4, 1989, pp.458-481.

46. Economic and Social Consultative Assembly (EEC). Briefing on Social Protection systems: resources and benefits. *Against Poverty and Social Exclusion*, 8 Nov., 1991.

47. Veure les *Demands* i les conclusions del Tribunal de la ENOW i Ruth Lister. *Women's Economic Dependency and Social Security Equal Opportunities* commission Research Discussion Series 2, 1992, per una anàlisi de la diversitat poderós.

48. Aquest era un dels objectius del «Tribunal sobre Mujer y Pobreza en la CE».